

2013

Artillerigruppe Flakstad HKAA III/971 og fangeleirer med vekt på batteriene HKB Skjelfjord, HKB Ramberg og HKB Jusholmen

«Skjelfjord i tiden». Forprosjekt
kulturminner som ressurs og attraksjon
med vekt på 2. verdenskrig.

Innhold

Batteriene i Flakstad som del av et større bilde.....	2
Artillerigruppe Flakstad	2
Infrastruktur og tyskernes ankomst høsten 1944	4
Kanontypene i Flakstad	5
10,5 cm K331 (f)	6
15,5 cm sFH414 (f).....	6
15,5 cm K418 (f)	7
Befaring av batteriene i Flakstad.....	8
Kanonstillingene	8
Andre strukturer.....	12
Fangeleirer for sovjetiske krigsfanger	15
Fangeleir Skjelfjord.....	18
Fangeleir Lundgård	21
Fangeleir Ramberg	24
Tyskernes fangebehandling.....	27
Vedlegg.....	28
Oversikt Artillerigruppe Flakstad og øvrige batterier i Lofoten	28
Olav Sundes rapport fra fangeleir Lundgård og Justnes 1.6.1945	30

Forsidebilde: Kalkavleiring i HKB Ramberg. Foto: Gunhild Hovind.

Kontaktinformasjon

Narmo Arkeologitjenester

Adresse: Meierigata 2, 2870 DOKKA

Mobil: 90599052

E-post: le@narmo-arkeologitjenester.no

Hjemmeside: www.narmo-arkeologitjenester.no

Organisasjonsnr: 992261714

Batteriene i Flakstad som del av et større bilde

Tyskerne hadde 16 kystfort i Lofoten mot slutten av 2. verdenskrig. Disse var organisert som 5 artillerigrupper. Fra ytterst i Lofoten gjelder dette (tysk betegnelse);

Artilleriegruppe Moskenes: 2 batterier (MKB 5/514 Reine, MKB 2/514 Onilsöen)

Artilleriegruppe Flakstad: 6 batterier derav tre i Flakstad (HKB 32/971 Jusholmen, HKB 36/971 Ramberg, HKB 2/971 Skjelfjord) og tre i Vestågøy (HKB 5/971 Hauge, HKB Busknes, HKB 5/448 Liland).

Artilleriegruppe Vestvaagøy: 4 batterier (HKB 3/971 Stamsund, MKB 1/514 Lyngvär, MKB 4/514 Risholmen, MKB 6/514 Henningsvär)

Artilleriegruppe Svolvär: 3 batterier (HKB 47/973 Kjäröen, Zug IV/971 Svolvär, HKB 48/973 Kabelvaag)

Artilleriegruppe Hadsel: 1 batteri i Lofoten (HKB 16/971 Strönstad) og 2 batterier på Hadseløya (HKB 49/973 Stokmarknes og HKB 46/973 Melbu). De to sistnevnte batteriene er ikke medregnet i tallet på 16 tyske kystfort i Lofoten.

Batteriene utgjorde en blanding av marinekystbatterier (MAA) og hærkystbatterier (HKB). Generelt er det en forskjell mellom disse da hæren forestod byggingen av HKB'ene, mens marinen overtok MKB'ene som «nøkkelferdige» installasjoner. Hvordan dette eksakt ble gjort i Lofoten vurderes ikke her.

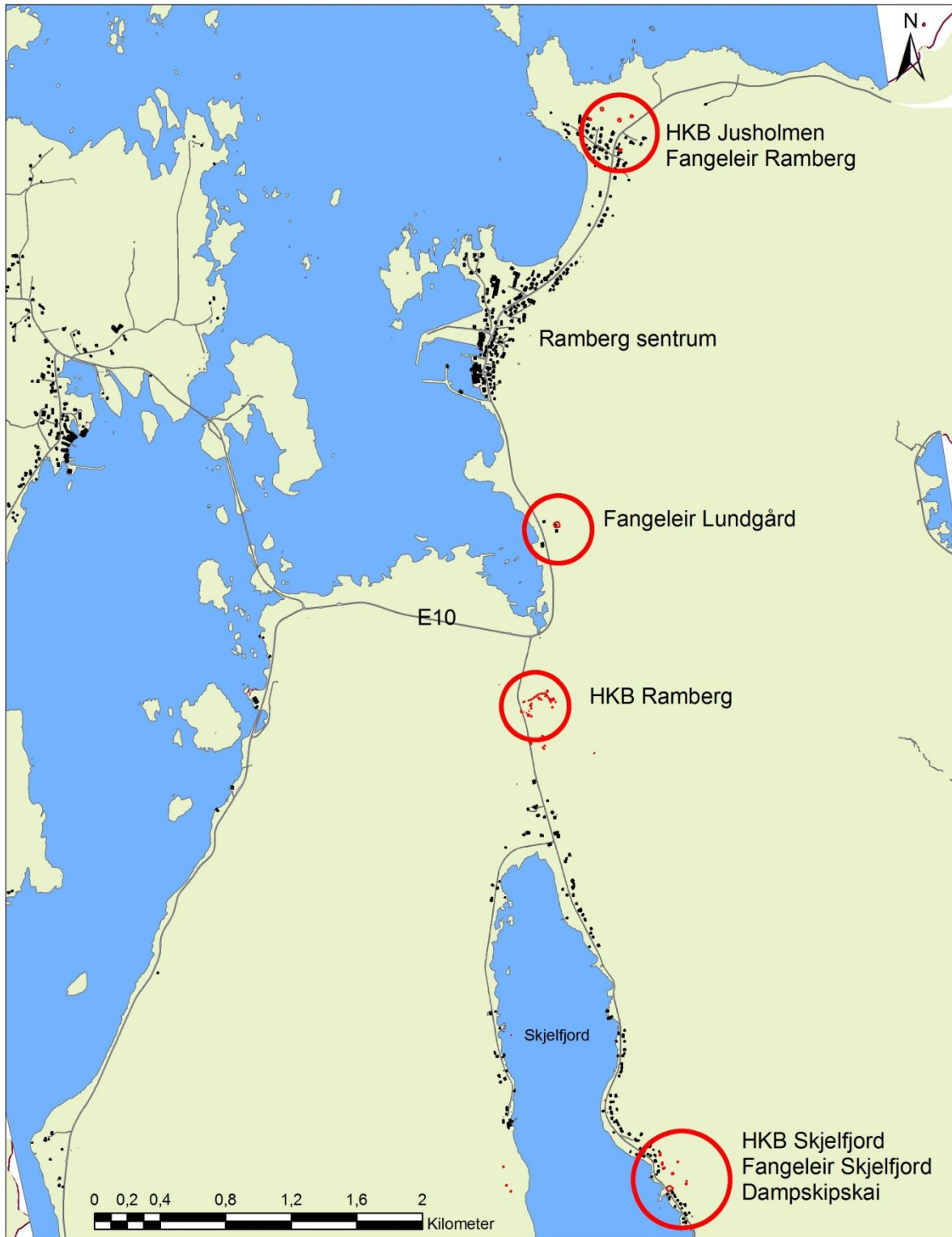
Tyskerne hadde knapt kystfort i Lofoten før mot slutten av krigen. Kun de tre batteriene i Artilleriegruppe Svolvär var klar til kamp i perioden 1940 – juni 41. De øvrige 13 kystfortene i Lofoten ble bygget i perioden høsten 1944/våren 1945.

Batteriene som ble bygget i Lofoten høsten 1944/våren 1945 var en del av «Operation Nordlicht» (operasjon nordlys). Operasjonen omfattet tilbaketrekking av tyske styrker fra Finland, Finnmark og Nord-Troms, brenning og tvangsevakuering av sivile fra Finnmark og Nord-Troms og etablering av ny forsvarslinje i Lyngen («Lyngenlinjen», også kalt «Jodellinjene»). Operasjonen startet 6. oktober 1944. Tilbaketrekkingen omfattet også evakuering av kystfort og disse ble enten sprengt eller evakuert og satt opp på ny, hovedsakelig på strekningen Karlsøy – Lofoten. Alle de 13 nyoppsatte batteriene i Lofoten var evakuert fra Finnmark¹. Hvordan batteriene i Lofoten inngikk som en del av en større strategi i forsvaret av Lyngenlinjen er uklart (jeg er ikke kjent noen analyse av dette).

Artilleriegruppe Flakstad

«Artilleriegruppe Flakstad» hadde benevnelsen HKAA III/971 og var kommandert av Major Gädke med hovedkvarter på Gravdal. Artillerigruppen bestod utelukkende av hærkystbatterier (HKB). Den delen av artillerigruppen som ligger i Flakstad kommune var (i henhold til Jan Egil Fjørtofts oversikt side 171):

¹ Jan Egil Fjørtoft 1982: Tyske kystfort i Norge. Agder presse A/S, Arendal. Fremgår ved å studere hans oversikt av batteriene henholdsvis i Lofoten, Troms og Finnmark.

Figur 1 Oversikt tyske kystbatterier og fangeleirer for sovjetiske krigsfanger høsten 1944/våren 1945.

HKB 2/971 Skjelfjord med fire 10,5 cm K331(f), skuddvidde 12000 meter. Batteriet kom fra Honningsvåg i januar 1945.

HKB 32/971 Jusholmen med fire 15,5 cm K418(f), skuddvidde 18500 meter. Batteriet kom fra Øksfjord i januar 1945.

HKB 36/971 Ramberg med fire 15,5 cm sFH414(f), skuddvidde 11000 meter. Batteriet kom fra Storeng i januar-februar 1945.

Den øvrige delen av «Artilleriegruppe Flakstad» lå på Vestvågøy:

HKB 5/448 Liland med tre 21 cm Mrs. 18, skuddvidde 16000 meter. Batteriet kom fra Vardø i slutten av 1944.

HKB 5/971 Hauge med fire 15,5 cm sFH414(f), skuddvidde 11000 meter. Batteriet kom fra Børselvnes januar 1945.

HKB 4/ 480 Buksnes med seks 15,5 cm K416(f), skuddvidde 17000 meter. Batteriet kom fra Gamvik i november 1944.

Oversikten til Fjørtoft viser at artillerigruppen i Flakstad kommune kom i november 1944 – februar 1945. De tre batteriene i Flakstad kommune var klar til kamp i januar/februar 1945. Ved befaringen 29.4 – 2.5.2013 fortalte Ole Johansen, den gang en nysgjerrig 14 åring bosatt i Ramberg sentrum, at tyskerne kom i oktober 1944. Dette er vesentlig tidligere enn Fjørtofts opplysning om at batteriene i HKB Skjelfjord/HKB Jusholmen kom i januar 45 og HKB Ramberg i januar – februar 45. Oversikten til Fjørtoft stemmer heller ikke helt med hans egen oversikt når de samme batteriene ble evakuert fra Finnmark. Det vil si HKB Skjelfjord evakuert til Lofoten desember 1944 (side 183), HKB Jusholmen evakuert og satt opp i Lofoten årsskiftet 1944/1945 (side 181) og HKB Ramberg evakuert til Lofoten januar 1945 (side 182).

Her er det noe som ikke stemmer og kilder må sjekkes. Hvordan skjedde evakueringen fra Finnmark og når kom tyskerne til Flakstad?

Infrastruktur og tyskernes ankomst høsten 1944

Skjelfjord er en «avkrok» i forhold til dagens kommunikasjon, men det er resultat av utvikling etter krigen og byggingen av E10 i 1960 årene (fergefri forbindelse gjennom hele Lofoten i 1991). Yttersiden av Lofoten er grunnlendt og lokalbåten anløp dampskipskaia i Skjelfjord frem til ca 1965. Dampskipskaia i Skjelfjord var sentrum i Flakstad under krigen og herfra gikk det vei til Ramberg (bygget ca 1915). Veien fra dampskipskaia til Nesland ble bygget etter krigen². I Skjelfjord fantes også andre sentrumsfunksjoner som lensmann og telegraf.

Tyskerne kom trolig til Skjelfjord i oktober 1944 slik Ole Johansen opplyser, men omstendighetene må sjekkes nærmere. Arild Myklebust i Skjelfjord (75 år) fortalte at tyskerne brakte materiellet på et par skip oppankret ut for dampskipskaia³. Lasten ble landet med landgangsfartøyer på den langstrakte stranda på «Nessan» (Skjelfjord østside). Russiske krigsfanger losset materiellet og

² Samtale med Kjell Myklebust 29.04.2013

³ Samtale med Arild Myklebust 29.04.2013

«fangekjøkkenet» i kjelleren til Oline Alfheims bolighus (gnr 42/bnr 40) har trolig sammenheng med dette. Oline opplyste at fangene spiste på bakken utenfor huset/kjøkkenet. Et hakekors og en V malt på kjellerveggen er levning av «fangekjøkkenet»⁴. Ifølge Arild Myklebust var det enorme stabler av materiell langs hele stranda.

Figur 2 «Fangekjøkkenet» i kjelleren til Oline Alfheim i Skjelfjord (gnr 42, bnr 40). Huset ligger på «Nessan» der tyskernes fraktet materiellet i land med landgangsfartøy fra skip.

Kanonene ble trolig tatt i land på dampskipskaia, i alle fall lå kanonene til HKB Ramberg og HKB Skjelfjord fortsatt lagret ved kaia da freden kom. Kanonene til HKB Jusholmen ble slept på sleder til HKB Jusholmen og ble lagret der, men de ble ikke montert. En tysker omkom som følge av en arbeidsulykke da kanonene ble slept til Jusholmen. Ulykken skjedde i Ramberg sentrum. Kanonene på HKB Jusholmen lå lagret på østsiden av dagens E10 og ble ikke fjernet før 1952-53⁵.

Kanontypene i Flakstad

Det fantes ca 1100 kanoner på 280 tyske kystfort ved krigens slutt. Kanontypene i Norge var en vrimmel av kaliber og modeller, til sammen 20 kalibergrupper og 60 forskjellige modeller. Mesteparten var krigsbytte. Flerparten av de ca 1100 kanonene med kaliber 7,5 – 40,6 cm hadde

⁴ Samtale med Oline Alfheim 01.05.2013

⁵ Samtale med Ole Johansen og Inger Røde 30.04.2013 og Ole Johansen 01.05.2013

fransk opprinnelse⁶. Alle kanonene i Flakstad har betegnelse (f) og viser at de er erobret fra franskmennene.

10,5 cm K331 (f)

Det var 4 kanoner av typen 10,5 cm K331(f) i HKB Skjelfjord. Kanontypen har fransk betegnelse Canon de 105 L mle 1913 Schneider. Den fikk tysk betegnelse K331 (f) da kanonene ble tatt som krigsbytte i 1940.

Dette var den mest utbredte kanontypen i det tyske kystartilleriet i Norge med 231 kanoner i 58 batterier. Kanonene hadde opprinnelig fast lavett (ikke sprikelavett) og kunne siderettes 6 grader uten at lavetten måtte flyttes manuelt. Mot slutten av krigen var disse kanonene i ferd med å bli bygget om til sokkellavetter med doble splintskjold, noe som gjorde kanonen bedre egnet for sjømål⁷. Det er uklart om kanonene var ombygget, men stillingene i HKB Skjelfjord er av samme type som i HKB Ramberg. Der står fortsatt en sokkellavett i en av kanonstillingene. Kanonene i HKB Skjelfjord var derfor trolig ombygget til sokkellavett.

10,5 cm K331(f) på standard dreieskive.

10,5 cm K331(f) ombygd til sokkellavett. Også brukt av Kystartilleriet frem til 1958.

Figur 3 Kanon 10,5 cm K331 (f) i stilling med dreieskive (venstre) og med sokkellavett (høyre). Kanonstillingene i HKB Skjelfjord har ikke ferdig støpt betongsåle bak brystvernet, men utformingen av stillingen tyder på at de er utformet for sokkellavett. Kilde: <http://www.slektsdata.no/Krigsaarene.htm>, der bildene er hentet fra Odd T. Fjeld 1999: "Klar til strid", Kystartilleriet gjennom århundrene, utgitt av Kystartilleriets Offisersforening, Oscarsborg.

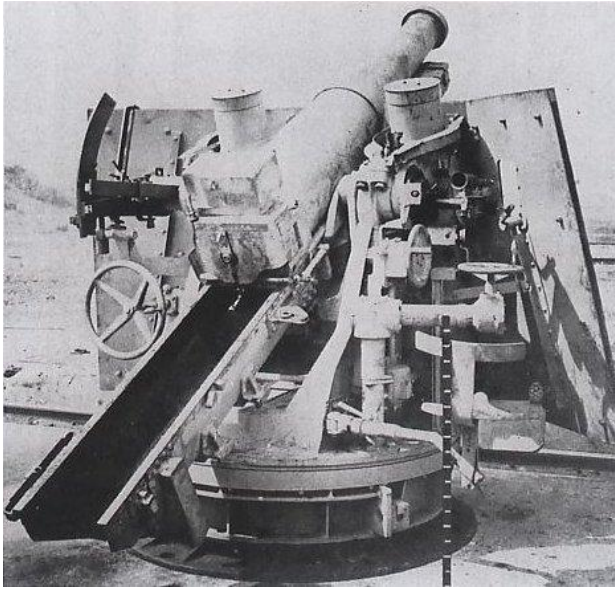
15,5 cm sFH414 (f)

HKB Ramberg hadde 4 kanoner 15,5 sFH414 (f). Den franske betegnelsen er Canon de 155 C Modele 1917 Schneider. sFH" står for "schwere Feld-Haubitse" (tung felthaubits). Denne kanontypen var et mindre egnet våpen for sjømål. Det stod likevel 52 kanoner av denne typen i 12 tyske kystfort i Norge og var således den sjette mest utbredte kystfortkanonen i Norge. En del av batteriene ble etterhvert bygd om til sokkellavett⁸. Befaring viser at kanonene i HKB Ramberg var ombygget til sokkellavett tilsvarende figur 4.

⁶ Fjørtoft 1982:49

⁷ Kilde <http://www.kystfort.com/forum/viewtopic.php?f=17&t=482>

⁸ Kilde <http://www.kystfort.com/forum/viewtopic.php?f=17&t=2043>

Figur 4 Kanon 15,5 cm sFH414 (f) med sokkellavett. Kilde: <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=70&t=135963>

15,5 cm K418 (f)

HKB Jusholmen hadde 4 kanoner av typen 15,5 cm K418(f). Denne kanonentypen er også krigsbytte 1940 med fransk betegnelse Canon de 155 GPF (Grand Puissance Filloux). Kanonen hadde lengre rekkevidde enn K416 (f). 155 GPF ble produsert fra 1917, blant annet også på lisens i USA. Amerikanernes 155 mm feltkanoner, brukt til opp i 80-årene, er modifiserte utgaver av denne kanonen.

Kanon K418 (f) har rørlengde på 5,725 meter og veier 11,7 tonn. Prosjektilet veier 43 kg og skuddvidden er 19500 meter. Kanonen kan siderettes 60 grader uten å flytte lavetten. Kanontypen var således en av få kanoner i tyskernes kystartilleri som kunne brukes mot bevegelige mål på en tilfredsstillende måte. I følge Fjørtoft var kanontypen best likt av materiellet tatt fra franskmennene i 1940⁹. I kystforsvaret ble feltkanonene montert på dreieskive i faste stillinger.

I Norge fantes 24 slike kanoner fordelt på 6 batterier. Batteriene stod i Finnmark og Troms og ble også satt opp i Nordland i 1944. Kanonstillingene i HKB Ramberg, samt Ole Johansens opplysning om at kanonene hadde hjulvanger til de ble fjernet i 1952/53, viser at kanontypen hadde sprinkellavett som skulle stå på dreieskive tilsvarende illustrasjonen figur 4.

⁹ Jan Egil Fjørtoft 1982:56.

Figur 5 Kanon 15,5 cm K418(f) på dreieskive tilsvarende anlegg som er påbegynt på HKB Jusholmen. Bildet er hentet fra: <http://lemairesoft.sytes.net:1945/weben/armes/artillerie/5454.html>

Befaring av batteriene i Flakstad

De to batteriene HKB Jusholmen og HKB Ramberg er tidligere definert som regionalt prioriterte kulturminner i «Regional kulturminneplan Lofoten». Det vil si HKB Jusholmen som 66 Leitebakken og HKB Ramberg som 64 Storura. Avgrensningen av arealene fremgår av Nordlandsatlasen <http://kart.fmno.no/plan/> I den trykte versjonen av planen¹⁰ fremgår registrerte objekter innenfor polygonene - i grove trekk. HKB Skjelfjord er ikke med som et prioritert kulturminne i planen. Det skyldes trolig manglende kunnskap om eksistensen av batteriet

De tre batteriene er tidligere befart av Thomas Lillevoll. Hans beskrivelse, kartfesting og foto fremgår av denne linken <http://thomaslillevoll.net/index.php/1385028>.

De tre batteriene ble befart i tiden 29.4 – 1.5.2013 for nærmere vurdering av formidlingspotensialet. Det ble foretatt en grov befaring med dokumentasjon av levningene på hvert batteri. De enkelte levningene ble kartfestet med GPS, verbalbeskrevet og fotografert.

Kanonstillingene

Kanonstillingene i HKB Ramberg og HKB Skjelfjord har i prinsippet lik utforming og størrelse. HKB Jusholmen har i prinsippet samme utforming, men er beregnet for vesentlig større kanontype og en annen lavetype. Graden av ferdigstilling av kanonstillingene varierer for øvrig mellom batteriene:

- To ammunisjonsbunkere ved inngangen til stillingen. I de ferdige stillingene i HKB Ramberg og Skjelfjord er avstanden mellom ammunisjonsbunkerne, det vil si inngangen til stillingen,

¹⁰ Nordland fylkeskommune/uten forfatter 2008: Kulturminneplan for Lofoten. Utvalgte nasjonalt og regionalt viktige kulturminner i Lofoten». Tapir akademiske forlag 2008.

1,13 – 1,26 m, jf. figur 6. Bunkerne har tak av armert betong, hver med grunnflate ca 9 m². Takets tykkelse varierer mellom 0,3 – 0,6 m. Veggene er bygget av tørrmurt stein med tykkelse 0,4 – 0,5 m. Bare tak og øverste del av vegg i bunkerne er anlagt over bakken. Det er motstilte nedganger til bunkerne i inngangen til stillingen og en luke fra hver bunker mot stillingen, se figur 7 og 8.

- Brystvern i fremkant, jf. figur 7. Brystvernet er enten sprengt ned i fjell eller anlagt som en voll av stein. Dette varierer med topografien på stedet. Hovedsakelig er brystvernet anlagt som voll. Brystvernets høyde varierer noe, men er ca 1 m høyt på innsiden.
- Brystvernet er kledd med tørrmurt stein på innsiden, jf. figur 8.
- Innenfor brystvernet er kanonfundamentet av metall støpt i en betongsåle som dekker hele gulvet i stillingen innvendig.

HKB	Kanon-stilling	Diameter innvendig	Ammobunker størrelse	Ammobunker, tykkelse i meter	Avstand mellom bunkerne
Ramberg	1	5,5 m, med betongsåle	3,8 x 2,4 m	Vegg 0,4/tak 0,3	1,13 m
Ramberg	2	5,2 m, med betongsåle	3,6 x 2,5 m	Vegg 0,5/tak 0,4	1,20 m
Ramberg	3	5,0 m, med betongsåle	4,0 x 2,5 m	Vegg 0,4/tak 0,3	1,26 m
Ramberg	4	5,0 m, med betongsåle	3,8 x 2,8 m	Vegg 0,4/tak 0,6	Ikke målt
Ramberg	Flak	2,9 m, med betongsåle	4,0 x 2,6 m	Tak 0,3	Kun en bunker
Skjelfjord	1	6,0 m, uten betongsåle	3,4 x 2,4 m	Vegg 0,4/tak 0,4	1,14 m
Skjelfjord	2	5,8 m, uten betongsåle	3,5 x 2,5 m	Vegg 0,4/tak 0,4	1,22 m
Skjelfjord	3	4,8 m, uten betongsåle	3,7 x 2,5 m	Vegg 0,4/tak 0,4	Ikke målt
Skjelfjord	4	4,7 m, uten betongsåle	3,8 x 2,6 m	Vegg 0,4/tak 0,3	1,23 m

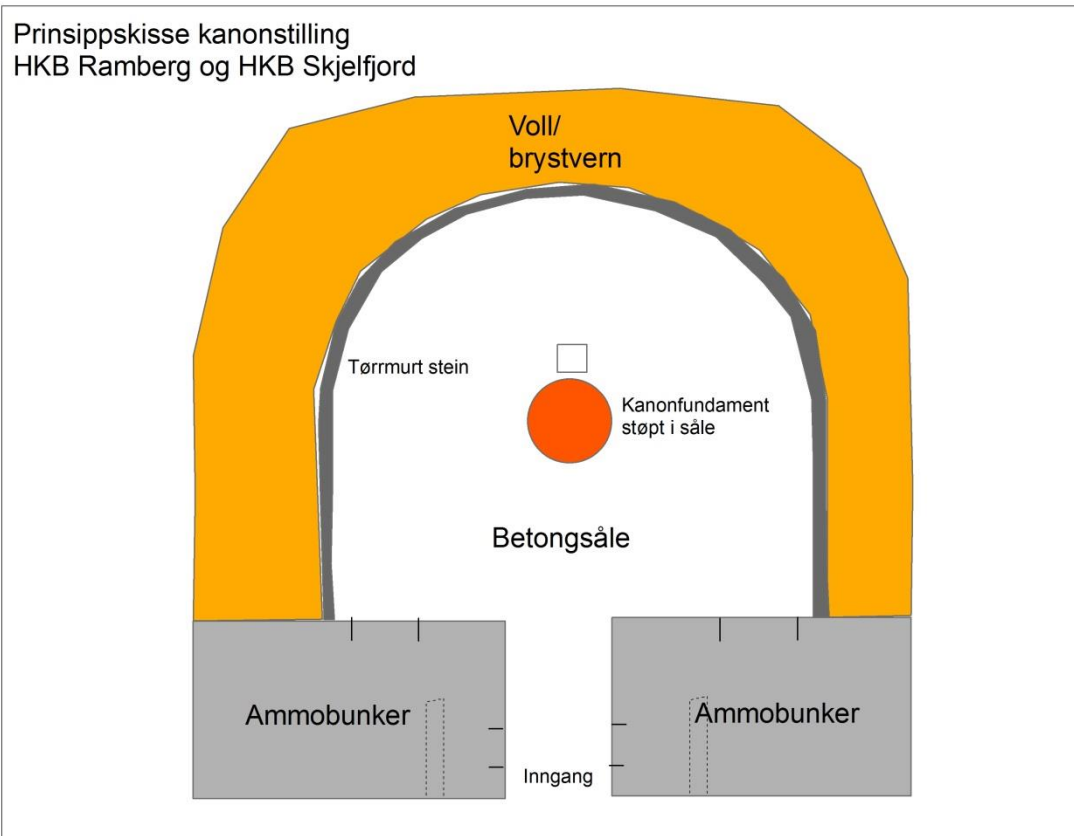
Figur 6 Sammenlingbare mål på kanonstillingene i HKB Ramberg og HKB Skjelfjord

Grad av ferdigstilling varierer. Ingen kanonrør var montert før freden i 1945. I HKB Ramberg er kanonstillingene ferdige og sokkellavettene var montert. En sokkellavett står fortsatt delvis intakt i kanonstilling 4, jf. figur 9. Kanonstillingene i HKB Skjelfjord er tilnærmet ferdige, men støpning av betongsålen innenfor brystvernet er ikke påbegynt. I HKB Jusholmen har man kun påbegynt grunnarbeidene. I hver stilling er det sprengt fundament til to ammunisjonsbunkere, sprengt/ryddet fundamentet til den innvendige stillingen og byggingen av brystvernet er påbegynt.

De tre batteriene utfyller hverandre som ulike stadier i en byggeprosess som i prinsippet er identisk.

Forskjellig er at HKB Jusholmen var beregnet til en vesentlig større kanontype og annen lavettype enn tilsvarende i HKB Ramberg og HKB Skjelfjord. Indre diameter på kanonstillingene i HKB Ramberg og HKB Skjelfjord varierer mellom 4,7 – 5,5 m, men i prinsippet er størrelsen identisk. I HKB Jusholmen er indre diameter på stillingen derimot 14 meter, jf. prinsippskissen figur 10.

Stillingene i batteriene HKB Ramberg og Skjelfjord er beregnet for montering av kanonrør i sokkellavett. Kanonstillingene i HKB Jusholmen var derimot vært beregnet for kanon med sprinkellavett på dreieskive. Sistnevnte er markert som grunnarbeider der levningen er ei grop med diameter ca 7,0 meter i sentrum av stillingene (påbegynt som grunnarbeid i varierende grad). Forskjellen mellom kanonstillinger med sokkellavett og sprinkellavett fremgår ved å studere figurene 3 - 5.

Figur 7 Prinsippskisse av kanonstillingene i HKB Ramberg og HKB Skjelfjord. Forskjellen er at betongsålen i HKB Skjelfjord ikke er støpt. Skisse: Lars Erik Narmo.

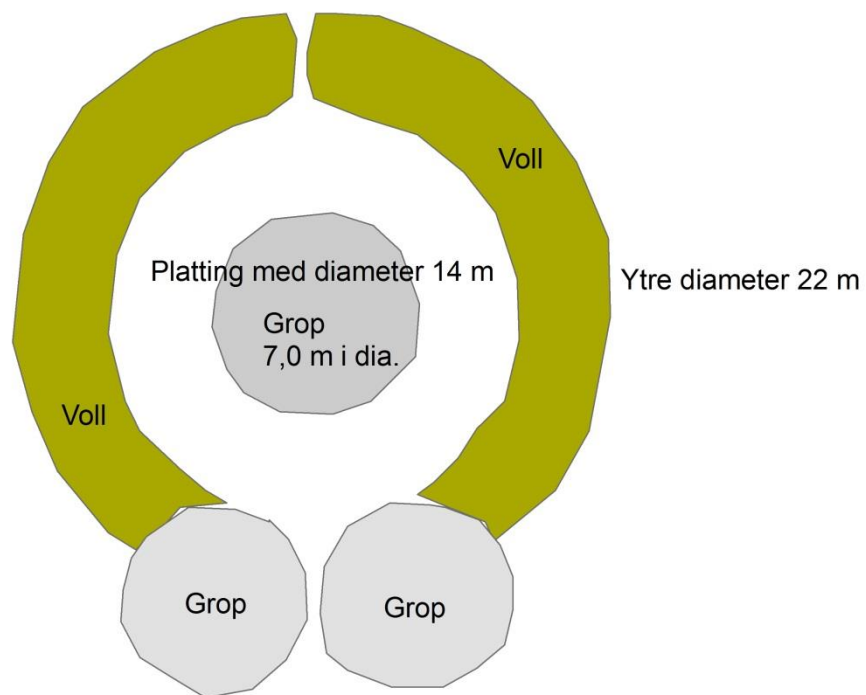

Figur 8 Kanonstilling 2 i HKB Ramberg. Overgrodd, men fundamentet til sokkellavetten (ytre diameter 1,28 m) og betongsålen er synlig foran ammunisjonsbunkerne på hver side av inngangen i stillingen. Ammobukerne har armert betongsåle som tak og tørrmurte vegger. Brystvernet er kledd med tørrmurte vegger, her noe utrast. Foto: Gunhild Hovind.

Figur 9 Delvis intakt sokkellavett i HKB Ramberg, kanonstilling 4. Funksjonen til luken i betongsokkelen er ukjent (fantas på alle stillingene i HKB Ramberg). Foto: Gunhild Hovind.

Prinsippskisse kanonstilling
HKB Jusholmen

Figur 10 Prinsippskisse som viser utførte grunnarbeider på HKB Jusholmen. Utgravde/utsprenge groper for ammobunkere nederst. Grop for rekyl fra kanonen og montering av dreieskive i sentrum av stillingen. Flaten mellom gropa i sentrum og vollen er for plassering av foten av sprinkellavetten. Skisse: Lars Erik Narmo.

Figur 11 Kanonstilling 3 i HKB Ramberg. Grunnarbeider er påbegynt, men ikke slutført. Gropa midt på bildet er for montering av dreieskive/rom for rekyl fra kanonen. De to gropene i bakkant markerer fundamentet til to ammunisjonsbunkere. Brystvernet omkring stillingen ligger utenfor bildekant, men er så vidt synlig til høyre. Foto: Lars Erik Narmo.

Kanonstillingene i batteriene er «regelbau», men det er ikke undersøkt hvilket «regelbaunummer» det gjelder.

Andre strukturer

Kanonstillingene og andre strukturer på hvert batteri fremgår av kartene figur 12 – 14.

Batteriene ble grovt befart, men det ble ikke påvist et eneste nærforsvarsanlegg i form av løpeganger, MG-stillinger eller annet. Det eneste eksemplet på stilling for luftforsvar finnes i HKB Ramberg, øverst i batteriet, se figur 13 og 16. Dette er rimeligvis en Flak stilling (stilling for panservernkanon kan ikke utelukkes).

Bak hver kanonstilling i HKB Ramberg og 3 av de fire kanonstillingene i HKB Skjelfjord er det gjort grunnarbeider til dekningsrom. Dekningsrommene er i prinsippet anlagt med kort avstand til kanonstillingen, men avstanden varierer i henhold til lende. Foruten fundamentering er ingen dekningsrom påbegynt som byggverk.

Ildlederstilling ble ikke påvist i HKB Jusholmen. I HKB Skjelfjord er et fundament i form av en røys trolig en påbegynt ildlederstilling i bakkant og noe høyere enn kanonstillingene. I HKB Ramberg ligger ildlederstillingen trolig på toppen av «Storsteinen». Det er ikke mulig å komme opp på steinen uten å klatre i dag. Ole Johansen fortalte at en trapp oppetter steinen og en bygning på toppen av steinen er fjernet etter krigen. Fundamentet til bygningen er synlig på flyfoto og den tidligere trappa som en skrå hylle oppetter kanten av steinen, jf. figur 15.

Figur 12 HKB Skjelfjord og fangeleir Skjelfjord. Kart: Lars Erik Narmo

Figur 13 HKB Ramberg. Kart: Lars Erik Narmo.

Figur 14 HKB Jusholmen og fangeleir Ramberg. Kart: Lars Erik Narmo.

Figur 15 "Storsteinen" i HKB Ramberg. Ei trapp gikk opp til ildlederstillingen på toppen av steinen. Trappa er fjernet etter krigen, men «fundamentet» er synlig som en skrånende hylle oppetter kanten av steinen. Foto: Gunhild Hovind.

Figur 16 Fundament fjernet skinnegang i HKB Ramberg (venstre). Tørrmurt inngangsparti til flakstillingen i HKB Ramberg (høyre). Foto Gunhild Hovind.

Andre strukturer er for øvrig fundament til en fjernet skinnegang i HKB Ramberg som leder til en gangveg opp mot ildleder- og flakstillingen i batteriet høyest liggende del.

Batteriene er i stor grad oppført i tørrmur, mest utbygd/ferdigstilt i HKB Ramberg. Det er neppe tilfeldig at tørrmurene i HKB Ramberg og den nærliggende skulpturen Epitaf til forveksling er lik.

Batteriene er tyske kystbefestninger oppført som «regelbau», men arbeidet er utført av «russiske» krigsfanger. Batteriene kan derfor like gjerne forstås som monument over de 145 navnløse fangene som oppførte byggverkene som slavearbeid.

Det foreligger trolig en inventeringsliste fra overtakelsen av batteriene etter freden i 1945. Listen vil kunne belyse hvilken annen bevæpning, bygninger etc. som inngikk i batteriene i tillegg til levningene som er spesifisert.

Fangeleirer for sovjetiske krigsfanger

Dokumentasjon av fangeleirene var lite vektlagt i prosjektet. Generelt fremkommer lite materiale om tyskernes fangeleirer i Lofoten ved søk på nettet. For eksempel fremgår ingen av leirene i Lofoten på listene som viser status for leire/fangetall våren 1945, se listen på <http://www.sovjetiske-krigsfanger.no/dokumenter.htm>. Fangeleirene i Lofoten fremgår for øvrig kun med en markering på kart side 10 i Falstadsenterets populærvitenskapelige publikasjon med oversikt av fangeleirer i Norge, jf. denne linken (forfattet av Marianne Neeland Soleim, som har skrevet en Dr. grad om

sovjetiske fangeleirer i Norge¹¹):

http://faldstadsenteret.no/6_formidling/temp_utst/2010/sovjetiske_krigsfanger/norsk_engelsk_web.pdf

Andrew Becke oppgir følgende om fangeleirene i Lofoten i sin avhandling¹²:

Skrova, antall 200 mann, adkomstvei oppgis ikke,

Sørøst for Svolvær og Svolvær, antall 10 mann, adkomstvei E10

Stamsund, antall 60 mann, adkomstvei oppgis ikke, står ikke på lista fra Krigsgravtjenesten,

Buksnes, antall 140 mann, adkomstvei oppgis ikke, står ikke på lista fra Krigsgravtjenesten,

Borge, antall 140 mann, adkomstvei E10, Vestvågøy, Lofoten,

Skjelfjord, antall 500 mann, adkomstvei oppgis ikke, står ikke på lista fra Krigsgravtjenesten,

Leknes, antall oppgis ikke, adkomstvei E10, Vestvågøy, Lofoten

Ballstad, antall oppgis ikke, adkomstvei Rv 818, Vestvågøy, Lofoten

Oversikten til Becke viser at det fantes mer enn 1050 sovjetiske krigsfanger i Lofoten mot slutten av krigen. Tallet er større fordi fangetallet for Leknes og Ballstad ikke er oppgitt. Det største fangetallet i Lofoten, 500 mann, oppgir han i Skjelfjord.

I arbeidet med fangeleirene gjennom forprosjektet er det klarlagt at Becks fangetall i Skjelfjord åpenbart må være feil. Øvrige fangetall i Lofoten er ikke sjekket da forprosjektet kun omfatter Skjelfjord.

Becks fangetall er åpenbart hentet fra samme kilder benyttet av Birgit Koch i hennes avhandling om krigsfanger i tysk fangenskap fra 1988¹³. Hennes tall for Lofoten er de samme som i Beckes avhandling, det vil si «500 mann» i Skjelfjord. Koch oppgir at hennes kilder primært er protokollen til den norsk-sovjetiske krigsfangekommisjon, rapporten til den norske etterretningstjenesten i Storbritannia, samt deler av en tysk redegjørelse fra 1945. Skjelfjord og de øvrige fangeleirene i Lofoten er merket med heltrukken strek i hennes oversikt. Det betyr at stedsnavnet (trolig også tallet på fanger) er hentet fra krigsfangekommisjonens protokoll. Som undertekst til leirene «Stamsund, Buksnes, Borge og Skjelfjord» oppgir hun at: «Alle disse fanger arbeidet fra desember 1944 til mai 1945 med befestningsbygging».

¹¹ Marianne Neerland Soleim 2009: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941 – 1945. Antall, organisering og repatriering. Spartacus forlag.

¹² Andrew Becke (udatert): De sovjetiske, polske og jugoslaviske (serbiske) krigsfanger i tysk fangenskap i Norge 1940-1945, se avhandlingen på denne linken <http://www.norgesdokumentasjon.no/rapporter/9-KRIGFANG.PDF>

¹³ Birgit Koch 1988: De sovjetiske, polske og jugoslaviske krigsfanger i tysk fangenskap i Norge 1941 – 1945. Hovedoppgave i historie høsten 1988.

Forprosjektet er ikke anledning til dypdykk i arkiver og jeg henvendte meg derfor til tidligere kollega arkeolog Martinus Hauglid i Nordland fylkeskommune med spørsmål om fangeleirene i Flakstad. Foruten at han er en dyktig arkeolog har Hauglid etter min oppfatning best kunnskap om fangeleirene i Nordland spesielt og fangeleirene i Nord-Norge generelt. Hauglid sendte meg utdrag (side 4 og 5) av gruppehygieniker O.A. Sundes rapport fra inspeksjon av fangeleirene i Skjelfjord. De to PDF-filene er merket «Inspeksjon 1.6.1945 – Hjemmestyrkene». Under Olav Sundes underskrift på side 5 (se vedlegg) finnes ytterligere to uleselige underskrifter datert «9/6-45». Fangeleirene i Skjelfjord er beskrevet på til sammen ca 1 maskinskrevne sider under sammendraget: «På Flakstadøy ligger to leirer ved siden av hverandre, Lundgård med 85 mann og Justnes med 60 mann».

Rapporten til Sunde er gjengitt som vedlegg. «Stoppested Skjelfjord» oppgis i Sundes rapport. Fangeleir Skjelfjord fremgår ikke med et ord i rapporten til Sunde og forholdet er påfallende fordi det er klart minne/tradisjon om at denne leiren lå tett inntil dampskipskaia der lokalbåten ankom. Sundes oppdrag er å vurdere fangenes helsetilstand, eksisterende forpleining og innkvartering. Dette tyder på at fangeleir Skjelfjord var avviklet før 1. juni 1945. Det foreligger ingen opplysninger om hvem som flyttet fangene fra fangeleir Skjelfjord, når de ble flyttet eller til hvor de ble flyttet. Imidlertid er det en rimelig antagelse at fangene i tidligere fangeleir Skjelfjord ble flyttet til fangeleir Lundgård eller Ramberg og at de derfor inngår i Sundes totalantall på 145 mann – alle «russiske» krigsfanger.

Den store differansen mellom 500 mann i «fangeleir Skjelfjord» i Berit Koch og Anderew Backes avhandlinger og Olav Sundes dokumentasjon av 145 mann i fangeleir «Ramberg» og «Lundgård» er vanskelig å forklare. De tre fangeleirene ble befart og kartfestet 29.4 – 2.5.2013 på grunnlag av minnet til lokalbefolkningen som selv har sett fangeleirene. En samlet vurdering av fangeleirene som levninger og lokalt minne, sammenholdt med Olav Sundes dokumentasjon, er at 500 mann i «fangeleir Skjelfjord» må være feil.

Videre redegjøres kort for de tre tyske fangeleirene i Flakstad fra sør mot nord. Redegjørelsen bygger på tolkning av minne, stedene som levning og Sundes dokumentasjon. For sistnevnte er det viktig å ha klart for seg at Sunde beskriver situasjonen 3 uker etter fredsslutningen. Dette er ikke nødvendigvis talende for tyskernes behandling av fangene før fredsslutning eller minnet om fangeleirene fra perioden høsten 1944/våren 1945. Fangeleirer er ikke statiske. Endring over tid må vurderes ved å lese de ulike kildene mot hverandre. Den egentlige «sannheten» om fangeleirene er derfor et kildekritisk spørsmål.

Hvor fangene kom fra er ikke dokumentert. Når en vet at HKB Skjelfjord ble evakuert fra Honningsvåg er det imidlertid interessant å merke seg at Birgit Koch oppgir: «Hammerfest Ca 150 mann arbeidet fra 1942 til oktober 1944 med lossing og lasting samt med å bygge tilfluktsrom i fjell og befestninger». Antall fanger i Hammerfest tilsvarer tallet på fanger i Sundes rapport. Fangene i Skjelfjord utførte eksakt samme arbeidsoppgaver som fangene i Hammerfest og det er rimelig å anta at de kan ha blitt ble evakuert sammen med batteriet til Skjelfjord. Koch`s opplysning om at fangene i Hammerfest var der til oktober 1944 stemmer for øvrig med Ole Johansens utsagn om at tyskerne kom til Skjelfjord i oktober 1944.

Vi vet heller ikke sikkert når og hvor fangene ble flyttet fra Skjelfjord etter fredsslutningen utover Sundes klare anbefaling 1. juni 1945:

Leirene Lundgard og Justnes bør flytte sammen i en felles leir i brakker som forlates av tyskerne, hvis ikke leir kann skaffes på et mer sentralt-liggende sted.

Fangeleir Skjelfjord

Fangeleir i Skjelfjord er ikke nevnt i rapporten fra Dr. O. A. Sunde fra 1. juni 1945. Hvordan det skal tolkes er et åpent spørsmål utover at leiren må ha vært tømt for fanger forut for Sundes befarings.

Fangeleiren Skjelfjord er vel kjent av lokalbefolkningen og beliggenheten rett opp for dampskipskaia var klarlagt av prosjektet forut for befaringsen 30.5.2013. Området tilsvarer en potetåker på østsiden av veien mot Nesland, mellom en stor jordfast steinblokk i sør og en bekk i nord, jf figur 17 - 19. Arealet ble befart/kartfestet, men det ble ikke påvist synlige levninger på overflaten.

Leirens beliggenhet ble bekreftet av Bjørn Arne Myklebust, sønn av Nanna Myklebust som bor i huset ved siden av der leiren stod. Dette huset (gnr 42/bnr 6) ble bygget etter krigen (ca 1952) da det tidligere våningshuset nærmere sjøen (på andre siden av veien) ble revet/flyttet. Leiren var således anlagt rett opp for dampskipskaia mellom to fjøs på østsiden av veien i 1944/45.

Arild Myklebust var 7 år da krigen sluttet. Han bor i tredje huset sør for fangeleiren (gnr 42/bnr 27) og hadde dagen før vårt besøk feiret 75-års dag. Vi ble bedt inn på kaffe og kaker. Videre opplysninger om «russerfangene» i fangeleir Skjelfjord bygger på notater fra et lengre «etterpålag» i stua hos Arild. Andre informanter ved befaringsen var Kjell Myklebust som gav mange opplysninger om endring av kommunikasjonene i denne delen av bygda. Han hadde imidlertid mindre kunnskap om selve fangeleiren.

Kommunikasjonene er vesentlig endret siden krigen og logikken hvorfor fangeleir Skjelfjord lå akkurat her er ikke umiddelbart «synlig», selv om sporene eksisterer fortsatt. Kunnskap om kommunikasjonen i krigsårene er imidlertid vesentlig også for å forstå helheten i tyskernes operasjonsmønster/distribusjon av strukturer på strekningen Skjelfjord – Justnes høsten 44/våren 45.

Skjelfjorden som en «avkrok» i Flakstad er en ny situasjon etter etableringen av E10 i 1960-årene. Lokalbåten med anløp på dampskipskaia til ca 1965 og dampskipskaia i Skjelfjord var sentrum under krigen. Dampskipskaia ligger i skillet mellom i skillet den dype delen av Skjelfjorden og makkleira innenfor. Fra dampskipskaia gikk det kjørevei til «avkroken» Ramberg. Ved Kleiva, nær dampskipskaia i Skjelfjord står årstallet 1915 meislet i berg. Kjørevegen Skjelfjord – Ramberg er trolig anlagt da.

Med dette senarioet faller flere brikker på plass. For eksempel at «Lensmannsgården» ligger i Skjelfjord og ikke på Ramberg. Det samme gjelder beliggenheten av HKB Skjelfjord. Batteriet ble anlagt i skråningen rett ovenfor dampskipskaia. Veien til Nesland ble ikke bygget før ca 1960. Bratte

Figur 17 Fangeleir Skjelfjord på potetåkeren nærmest veien (mellom elva og stor steinblokk ved hagegjerdet). Dampskipskaia i Skjelfjord synlig til høyre. Det gule våningshuset er bygget etter krigen og fjøset i venstre billedkant var nærmeste nabo til leiren i 1944/45. Foto: Gunhild Hovind.

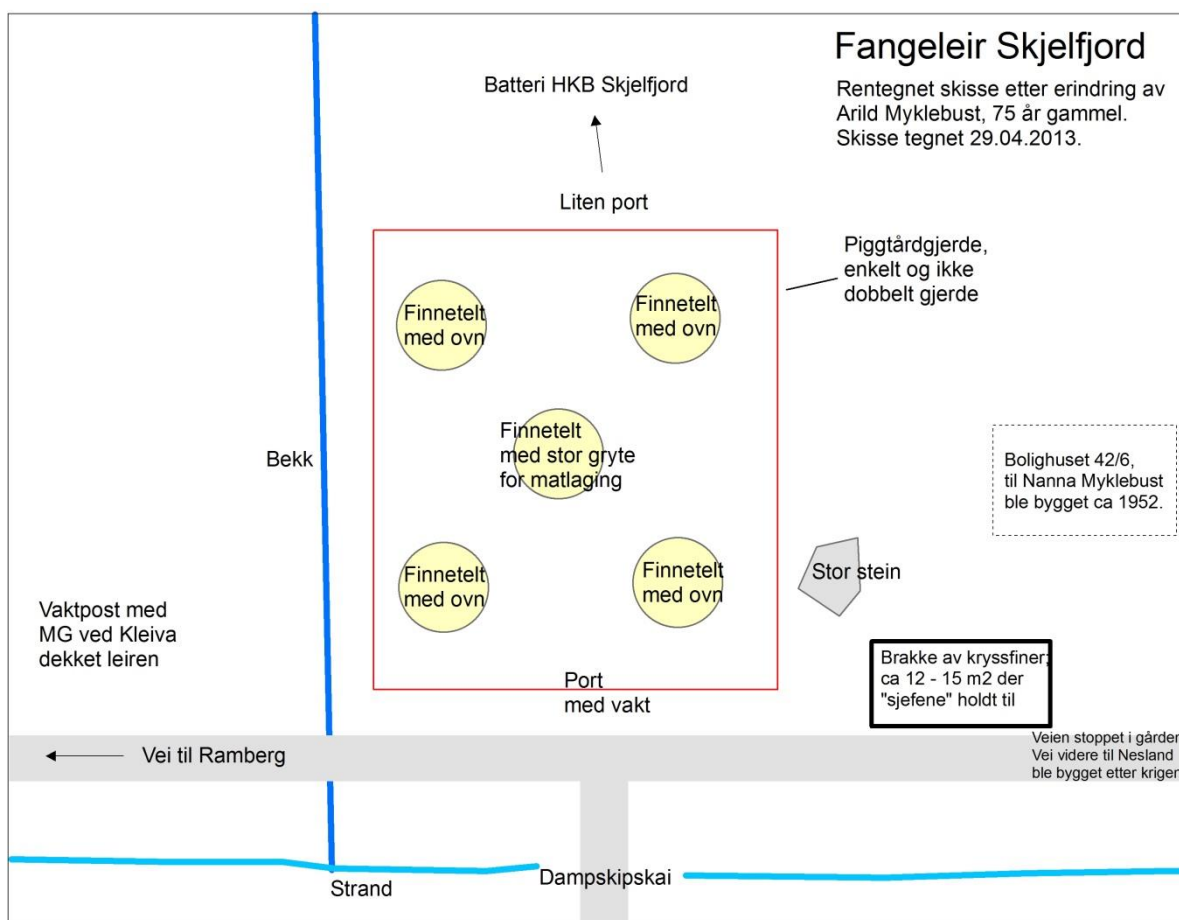

Figur 18 Fangeleir Skjelfjord er i dag markert som en potetåker mellom elva knapt synlig i høyre billedkant og den store steinen til venstre. Dampskipskaia i bakgrunnen. Ingen strukturer av selve fangeleiren er markert som levning på overflaten, men stedet er godt bevart slik det var under krigen. Foto: Gunhild Hovind.

fjellsider uten vei lenger ut fjorden medfører at eventuell landgang i Skjelfjorden «må» skje om lag der dampskipskaia ligger.

Fangeleiren lå rett nedenfor HKB Skjelfjord, ved roten av dampskipskaia. Ifølge Arild Myklebust arbeidet fangene med bygging av batteriet og lasting/lossing på kaia. Fangene i denne leiren arbeidet trolig også med lossing av skipene som evakuerte de tre batteriene fra Finnmark til Skjelfjord. Lasten ble landet på kaia og på «Nessan» med landgangsfartøy. Fangene som losset på «Nessan» fikk trolig mat fra «fangekjøkkenet» i kjelleren til Oline Alfheim (fangene spiste på bakken foran huset).

Arild Myklebust instruerte denne skissen av fangeleir Skjelfjord ved mitt besøk. Han fortalte og jeg tegnet i dagboka, skissen er rentegnet senere, jf. figur 19.

Figur 19 Skisse av fangeleir Skjelfjord etter Arild Myklebusts erindring. Tegnet 29.04.2013. Skisse: Lars Erik Narmo.

Prinsippet i skissen er en leir omgitt av piggtårdgjerde helt ned mot veien/rota til dampskipskaia. Piggtårdgjerdet var enkelt og ikke dobbelt slik det er mange eksempler på fra andre fangeleirer. Porten mot dampskipskaia hadde skiltvakt. På baksiden av leiren var det en mindre port som ledet opp mot HKB Skjelfjord. Foruten skiltvakta i hovedporten var leiren dekket av en MG stilling ved «Kleiva», ca 100 meter i retning Ramberg. Denne vaktposten kontrollerte for øvrig også dampskipskaia. Levningen av vaktposten er fjernet senere, men den lå på oversiden av veien om lag der det nå står en transformator. Her var en MG ved veien og en litt høyere oppe.

Det var skinnegang på dampskipskaia. Inntil veien/fangeleiren lå en kontorbrakke av kryssfiner på ca 12 – 15 m2 «der sjefene holdt til».

Fangene var innkvartert i «kryssfinerhytter med spisst tak». De hadde rund kantet form med dør, ingen vinduer. «Brakkene kom ferdig og ble satt opp her». Brakkene hadde ovn i midten og kryssfiner som gulv. Antagelig 4 – 5 hytter, derav en hytte med stor bålpanne som kjøkken i midten der fangene laget maten selv. Brød ble tilført og fisk kjøpt. Arild opplyser for øvrig at det ble funnet store matlagre under brakkene da de ble revet samme år som frigjøringen. Myklebust kjente ikke til at det eventuelt også var fanger i fjøset i HKB Skjelfjord, relativt nær fangeleiren (opplysningen om fjøset som «fangeleir» fra prosjektgruppa ved Frid Arntzen kan godt stemme, spørsmålet er når?).

Myklebust mente at det antagelig var det 30 – 40 fanger i leiren. Disse jobbet skift og de arbeidet med bygging av batteriet ovenfor leiren, på dampskipskaia og lossing av materiell på «Nessan». De gikk på jobb med hakke og spade gjennom den lille porten mot batteriet på baksiden av leiren og bar stein i kasser med håndtak mellom seg. Lokalbefolkningen fikk ikke lov til å komme nær fangeleiren, men de kom i kontakt med fanger som arbeidet med lasting og lossing. Arild opplyste at de brukte å gi fangene mat, «brød med pårand – dårlig sort».

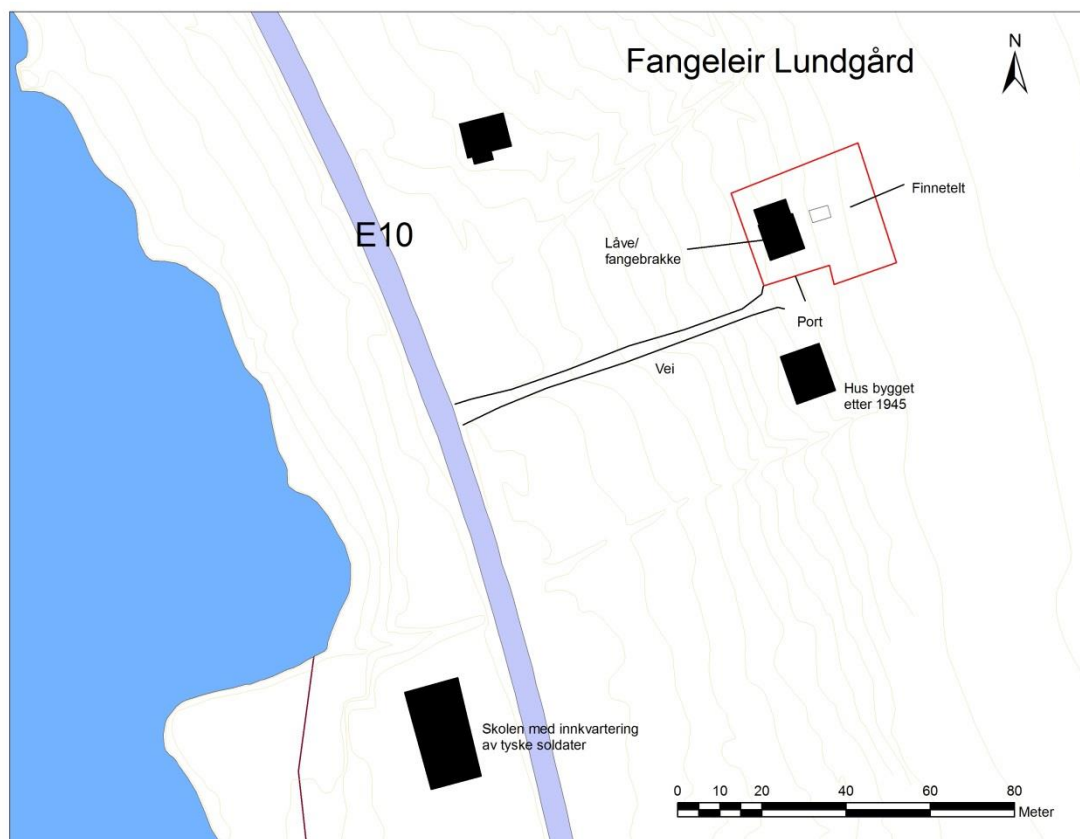
Myklebust fortalte at fangene så godt ut og «bedre enn tyskerne». Videre at russerfangene ble behandlet godt av tyskerne og at de var «like jævlige med seg selv». En anekdote om sistnevnte var øvelsen lenger ut i fjorden der den tjukke, feite offiseren med tilnavnet «Mengen Frekk» («sjef i brakka») var utilfreds med en av soldatenes ferdighet med håndgranatkasting. Demonstrasjonen hvordan det skulle gjøres skjedde på kaia. Øvelsesgranaten var en skaftgranat med trehåndtak og jernrør på enden for å gjøre den tung. Soldaten kastet granaten i hodet på «Mengen Frekk» og ble satt i arrest på loftet over skomakerverkstedet ved Kleiva (soldaten vinket til folk på veien fra arrestvinduet). Myklebust fortalte at fangene gikk i tjukke polstrede klær, vatterte og var «bedre kledd en vi». Freden kom med et tynt lag nysnø på marka og soldatene var gladest for at krigen var over. De «tok bøsja og heiv den pokker i vold». Ifølge Arild Myklebust var det ingen gnisninger mellom lokalbefolkningen og tyskerne (med «Mengen Frekk» som et navngitt unntak, han var lite likt).

I likhet med Ole Johansen fortalte også Arild Myklebust at tyskerne trolig kom til Skjelfjord i oktober 1944. Jeg noterte Arild Myklebust's fortelling i dagboka og eventuelle feil og unnlaterer er mine. Han bør intervjues med lydopptak ved en senere anledning.

Fangeleir Lundgård

Fangeleir Lundgård ble påvist ved befarings på stedet sammen med Inger Anne Røde og Ole Johansen fra Ramberg og prosjektgruppa ved Frid Arntzen og Magnhild Johansen den 30.4.2013 . Ole Johansen husker leiren som 14 åring da krigen sluttet. Gro Anne Røde, hvis far eide fjøset på Lundgård, var noe yngre. Hun hadde således færre erindringer om fangeleiren. Imidlertid hadde Røde god kunnskap om fjøset. Deres beretning om fangeleir Lundgård utfyller således hverandre. Beretningene ble notert i dagboka og alle eventuelle feil, unnlaterer eller misforståelser er mine. De to bør intervjues med lydopptak ved en senere anledning. Johansen og Rødes beretning er interessant i forhold til Olav Sundes beskrivelse av leiren i juni 1945.

Fangeleir Lundgård lå rett opp for gammelskolen, en stor forlatt murbygning inntil E10 sør for Ramberg sentrum, jf. figur 20. Fangeleir Lundgård bestod av det tidligere fjøset på bruket. Selve fjøsbygningen er revet etter krigen. Den nye bygningen er imidlertid oppført på tidligere grunnmur som levning av fangeleiren. Ole Johansen husker godt piggrådsgjerdet omkring fangeleiren som et enkelt gjerde – ikke dobbelt, med utbredelse om lag som dokumentert på planskissen figur 22. Utbredelsen av gjerdet ble gått opp i marka, men ingen levninger av fangeleiren synlig på overflaten foruten grunnmuren av fjøsbygningen.

Figur 20 Beliggenhet av fangeleir Lundgård. Kart: Lars Erik Narmo.

Fjøset var i en etasje pluss låve. Fangene lå på brisker i tre etasjer og det var anslagsvis 60 fanger i fjøset samt finerhytter ovenfor fjøset. Ole tegnet 7 runde finerhytter ovenfor fjøset slik det fremgår på skissen figur 22, men sa samtidig at det anslagsvis var 5 – 6 finerhytter der. Han er således noe usikker på eksakt antall finerhytter innenfor leirgjerdet. I en av finerhyttene var det en stor suppegryte - 300 liters der fangene laget mat. Gro Anne Røde fortalte at det var mange inskripsjoner etter fangene på veggene i fjøset som er revet.

Ole gav for øvrig en god beskrivelse av finerteltene. Finerteltene var runde med diameter anslagsvis 4 meter. De hadde skrå vegger utvendig og skrått tak. Knekk mellom vegg og tak var anslagsvis i brysthøyde (ca 1,5 m). Vegg utvendig var påkastet snø for isolasjon. Innvendig var det en rett vegg av finer, det vil si at finerhyttene hadde dobbel vegg. Midt i hyttene stod en liten blikkovn med pipe. Gulvet var jordbakken og fangene lå på halm på gulvet. Prinsippene fremgår av figur 22.

Inger Anne Røde fortalte at de hentet høy på låven og at fangene var i «godt hold». Tyskernes behandling av fangene illustrerte hun med en episode der vakta i fangeleir Lundgård henvendte seg til Marie, kona til kaptein Röhmer, med beskjed om at hun måtte smøre brødsriver fordi fangene var sultne.

Ole Johansen fortalte en episode der han gav fangene tørrfisk fra skisporet sitt langsetter piggrådgerdet i overkant av fangeleir Lundgård. Han stoppet for å knyte skolissa og fisken ble levert – vakta stod med ryggen til. Ole trodde seg uoppgjort, men da han kom hjem spurte faren ham hvor mye han hadde gitt for fisken han tok fra hjellen. Ole Johansen fortalte videre at han så at en fange fikk «en omgang med geværkolbe» da han gikk ut av marsjrekka og tok tørrfisk fra en hjell. Fisken gikk mellom fangene i rekka slik at tyskerne ikke skulle finne den.

Ole Johansen opplyste at tyskerne og «russefangene» kom i oktober 1944 og at fangene reiste ca 14 dager etter frigjøringen.

Det er et interessant misforhold mellom Sundes beskrivelse av innkvarteringen og minnet om fangeleir Lundgård. Et eksempel på dette fremgår ved å sammenholde Sundes beskrivelse av fangeleir Lundgård med den rentegnede skissen av leiren etter Ole Johansens erindring, jf. figur 22.

Utdrag fra Sundes beskrivelse er som følger: «De er forlagt i et fjös, og har meget slette forlegningsforhold. I fjøset bor 42 mann og i stallen er 12. De bor meget tett og ligger på brisker, hvor de har halmmadrass og 3 ulltepper. Her er to finertelt hvor 13 mann er forlagt i hvert. Kjøkkenet er lite, og der er ikke anledning for steking. Der er en koker stor nok for alle – 300 liters. ...Drikkevann er godt... De har tilfredsstillende vaskerom hvor de kann vaske klär og bade. 1 bad ukentl. med skifte av undertöy. Latrinen har 2 hull, og er meget utilfredsstillende. Den er i selve fjøset, og ekskrementene faller ned i kjelleren og siver dels ut langs gulvet så der er meget stank».

Summerer en Sundes fordeling av fangene på Lundgård blir tallet 80, hvor lå de 5 øvrige?

Planskissen og beskrivelsen av fangeleir Lundgård utfyller hverandre, men avviker mht. antall finertelt. Ole var usikker på eksakt antall finertelt, men at disse var små og vesentlig flere enn to kan skyldes endring av leiren over tid som skriftlig dokumentasjon i juni og erindring fra vinteren 1945. Skriftlige kilder er ikke nødvendigvis mer sannferdig enn minne eller arkeologisk materiale. Dette er kildekritisk interessant og har metodisk implikasjon for videre arbeid med dokumentasjon.

Fangeleir Ramberg

Fangeleir Ramberg (ex. fangeleir Justnes) ble befart i felt sammen med Ole Johansen 1.5.2013. Fangeleir Ramberg lå inntil HKB Justholmen. Leirens plassering i forhold til batteriet fremgår av figur 14. En skisse av fangeleir Ramberg etter Ole Johansens erindring fremgår av figur 23.

Fangeleiren lå på oversiden av veien (dagens E10). Inntil veien lå en stor tyskerbrakk, der bolighuset til Hege Johansen nå står (Hege er datter av Ole). Leiren lå ovenfor tyskerbrakken om lag som markert. Leiren bestod av runde finerhytter, men Ole var noe usikker på eksakt antall, anslagsvis fem, og hvor langt leiren strakk seg bortover mot Lorentzens bolighus (bygget etter krigen). Leiren ble bevoktet, men Ole mintes at det ikke var piggrådgerde omkring leiren. Han fortalte at «russerne» gikk ned på veien og snakket med folk. Ole mente at det var ca 40 fanger i leiren.

Figur 23 Fangeleir Ramberg (Justnes) etter erindring av Ole Johansen 1.5.2013. Rentegnet skisse: Lars Erik Narmo.

Figur 24 Ole Johansen markerer enden av fangeleir Ramberg (Justnes) mot nord. Leiren strakk seg videre sørover mot bolighuset i bakgrunnen. Foto: Lars Erik Narmo.

Fangeleir Ramberg er påvirket av senere bebyggelse, men stedet der fangeleiren lå er ikke pløyd mark etter krigen. Ole trodde i alle fall ikke det. Det skulle således være mulig å påvise eventuelle levninger av fangeleiren i marka. Her skal ikke finnes gjerdefundamenter og ingen slike ble påvist. Finerhyttene («Findenzelte») lå rimeligvis rett på bakken i henhold til dokumentasjon fra Skjelfjord og Lundgård. Hvis finerteltene ikke er fundamentert på noen måte er de heller ikke synlig som levninger på overflaten. Det var gammelt gress i området og eventuelt lite synlige levninger kan være dekket av dette. Et sted, litt i overkant av Oles plassering av leiren, ble det imidlertid påvist en levning som kan skrive seg fra et finertelt som er litt nedgravd i bakkant. Levningen er markert som en 0,2 m dyp forsenkning med indre tverrmål 2,8 meter, utydelig/i flukt med jordbakken mot sjøen i fremkant. Forsenkningen, som eventuelt eneste synlige levning av finerteltene i fangeleirene i Flakstad, bør bekreftes ved prøvestikk/nærmere undersøkelse.

Figur 25 Forsenkning som mulig spor etter et finertelt «Findenzelte» i fangeleir Ramberg (Justnes). Foto: Lars Erik Narmo.

Oles minne av fangeleir Ramberg stemmer godt med Olav Sundes beskrivelse 1. juni 1945 av det han kaller «Ex-fangeleiren på Justnes»: Denne leir ligger ca. 2 km. fra den forrige leir. Her er forlagt 60 russere. De er forlagt i 4 finertelt – 15 mann i hvert. Dessuten har de et lite kjøkken hvor de kann koke kaffe o.l. Middagsmat hentes ferdigkokt i leiren på Lundgård. Her hentes all mat daglig. I finerteltene er der tregulv. Alle har madrasser og 3 ulltepper. Forpleining, klær o. l. er som for leiren på Lundgård. Justnesleiren er nærmest som et anneks under denne. All vask av klær sendes til Lundgård, likeledes bades her... På Justnes er dårlig drikkevann, så dette må kokes.

Tyskernes fangebehandling

De tre personene som ble intervjuet ved befaringen gav uavhengig av hverandre inntrykk av at tyskerne behandlet fangene bra etter forholdene. Det gjelder ordvalg som «i godt hold», «så godt ut», «like godt kledd som oss» etc. Det gjelder også henvisning til vakter som åpenbart snudde ryggen til når fangene fikk mat eller en vakt som henvendte seg til overordnet fordi fangene var sultne. Ole var vitne til mishandling av en fange med geværkolbe som tok tørrfisk fra hjell. Imidlertid synes reaksjonen relativ «mild» da konsekvensen ellers lett kunne ha vært at fangen ble slått i hjel på stedet, stukket med bajonett eller skutt.

Forholdet i fangeleirene i Flakstad er noe overraskende da en vet at omkring 13000 sovjetiske krigsfanger døde i Norge av slavearbeid, sulteforing, mishandling/tortur og sykdom som følge av utilstrekkelig innkvartering, drikkevann, legebehandling etc. 84000 sovjetiske krigsfanger ble repatriert tilbake til Sovjetunionen etter krigen¹⁴. Dødsfrekvensen i Norge var således ca 13,5 %. Til sammenligning er det ikke kjent at noen av fangene ble drept eller døde i de tre fangeleirene i Flakstad. Det fremgår klart, både i Sundes rapport og som erindring, at finerteltene i fangeleirene var oppvarmet med blikkovn. Til sammenligning har jeg arbeidet med «russefangeleiren» i Harstad der fangene kun hadde ulltepper og ingen ovn brakkene. Det medførte blant annet at 110 fanger frøs i hjel en enkelt natt. Denne leiren hadde for øvrig svært høye sykdomstall og dødstall (eksakt tall på døde er usikkert/omdiskutert).

Bevoktningen av leirene i Flakstad synes for øvrig minimal – enkelt piggrådgerde eller mangel på piggrådgerde, en eller to vakter etc.

Minnene om fangeleirene er trolig flere, men at fangene var «i godt hold» bekreftes av gruppehygieniker Olav Sunde som ingen syke, bra ernæringstilstand og ingen lus. Dette er imidlertid tre uker etter frigjøringen og fangenes helsetilstand, bekledning etc. er trolig vesentlig forbedret i mellomtiden. Imidlertid avspeiler hans karakteristikk tyskernes fangebehandling fordi helsetilstanden ellers ville ha vært svært mye dårligere enn den åpenbart var. Sunde er svært kritisk til innkvarteringen og anbefaler at denne avvikles med overføring til brakker som tyskerne forlater eller at fangene samles i en ny leir. Imidlertid var tilsvarende feltmessig innkvartering i «Findenzelte» for eksempel vanlig for tyske soldater i vinterkrigen på østfronten.

Det noe overraskende bildet av tyskernes fangebehandling i Flakstad stemmer imidlertid med forholdene i leirene langs «Blodveien» da disse ble inspirert. De fleste leirene var rene helvete da de ble åpnet, men enkelte leire var «mønstergyldig». Forholdene i hver enkelt leir avhang gjerne av leirledelsen¹⁵.

¹⁴ Marianne Neerland Soleim 2009: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941 – 1945. Antall, organisering og repatriering. Spartacus forlag. Se for eksempel side 10 – 11.

¹⁵ Einar Kr. Steffenak 2008: Russefangene. Sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne. Humanist forlag.

Vedlegg

Oversikt Artillerigruppe Flakstad og øvrige batterier i Lofoten

Jan Egil Fjørtofts «Tyske kystfort i Norge» fra 1983 er en god oversikt for Lofoten. Boken er dessverre utsolgt fra forlaget og er vanskelig å få tak i. En finner imidlertid oversikt over tyske kystfort på nett; <http://www.nuav.net/coastgr6.html>. I oversikten under fremgår det at batteriene er «ready».

Kilden for dette er uklar, men befarer av batterier i Lofoten fra perioden 1944/45, deriblant batteriene i Flakstad, viser at batteriene hverken kan karakteriseres som ferdig utbygd eller klar til strid. Det er imidlertid ikke utarbeidet noen samlet oversikt over graden av ferdigstilling i Lofoten. Batteriene i Lofoten er for øvrig omtalt på denne linken: <http://www.slektsdata.no/Krigsaarene.htm>

ARTILLERIEGRUPPE FLAKSTAD Art.gr.Flakstad, HKAA III/ 971 CO: Maj. Gädke, HQ: Gravdal

Den delen av Artilleriegruppe Flakstad som ligger i Flakstad kommune er:

HKB 2/ 971 Skjelfjord Equipped with 4 x 10,5 cm K331(f), range 12 000 m. Ready in Jan 45.

Tidligere dokumentasjon, se <http://thomaslillevoll.net/index.php/1385028>

HKB 32/ 971 Jusholmen Equipped with 4 x 15,5 cm K418(f), range 11 000 m. Ready in Jan 45.

Tidligere dokumentasjon, se <http://thomaslillevoll.net/index.php/1385062>

HKB 36/ 971 Ramberg Equipped with 4 x 15,5 cm sFH414(f), range 11 000 m. Ready in Feb 45.

Tidligere dokumentasjon, se <http://thomaslillevoll.net/index.php/1273966>

Den øvrige delen av Artilleriegruppe Flakstad lå på Vestvågøy:

HKB 5/ 448 Liland Equipped with 3 x 21 cm Mrs 18, range 16 000 m. Ready at the end of 44.

HKB 5/ 971 Hauge Equipped with 4 x 15,5 cm sFH414(f), range 11 000 m. Ready in Jan 45

HKB 4/ 480 Buksnes Equipped with 6 x 15,5 cm K416(f), range 17 000 m. Ready in Nov 44.

Artilleriegruppe Flakstad bestod utelukkende av Hærkystbatterier (HKB).

Artillerigruppe Vestvågøy

Artillerigruppe Vestvågøy var underlagt marinen (MAA), men fortene utgjorde en blanding av hærkystbatterier (HKB) og marinekystbatterier (MKB). Generelt er det en forskjell mellom HKB og MKB da marinekystbatteriene ble bestilt og overtatt som nøkkelferdige installasjoner. Hæren forestod gradvis utbygging av egne fort.

ARTILLERIEGRUPPE VESTVAAAGÖY Art.gr.Vestvågöy, MAA 514 CO: Kapt.lt. Golletz, HQ: Stamsund

HKB 3/ 971 Stamsund Equipped with 4 x 10,5 cm K331(f), range 12 000 m. Deployed from Stallogargo in Jan 45.

MKB 1/ 514 Lyngvär Equipped with 3 x 13 cm L/55(r), range 16 000 m. Never operational.

MKB 4/ 514 Risholmen. Equipped with 3 x 13 cm L/55(r), range 16 000 m. Ready in Jan 45.

MKB 6/ 514 Henningsvär Equipped with 3 x 13 cm L/55(r), range 16 000 m. Ready in Dec 44.

Øvrige Artillerigrupper i Lofoten er:

ARTILLERIEGRUPPE MOSKENES Art.gr.Moskenes Commanded by 5/ 514 in Reine

MKB 5/ 514 Reine Equipped with 6 x 15,5 cm K416(f), range 15 000 m. Never 100% operational, as the guns never arrived from Harstad.

MKB 2/ 514 Onilsöen Equipped with 4 x 17 cm SKL/40, evacuated from Finnmark. Never combat ready.

ARTILLERIEGRUPPE SVOLVÄR Art.gr.Svolvär, HKAA IV/ 973 CO: Hauptmann Stähler, HQ: Svolvär

HKB 47/ 973 Kjæröen (877) Equipped with 6 x 15,5 cm K425(f), range 12 000 m. Ready in June 41.

Zug IV/ 973 Svolvär Had 2 x 9,4 cm FLAK(e) AA guns, range 14 000 m. Ready in 40.

HKB 48/ 973 Kabelvaag Equipped with 4 x 10,5 cm K331(f), range 12 000 m. Ready in June 41.

ARTILLERIEGRUPPE HADSEL Art.gr.Hadsel, HKAA 1/ 971 CO: Maj. Dengler, HQ: Melbu

HKB 46/ 973 Melbu (3/ 706) Equipped with 6 x 15,5 cm K416(f), range 11 000 m. Ready in June 41.

HKB 49/ 973 Stokmarksnes (967) Equipped with 4 x 10,5 cm K332(f), range 11 000 m. Ready in June 41.

HKB 16/ 971 Strönstad Equipped with 6 x 15,5 cm K425(f), range 14 000 m. Ready in Jan 45.

Olav Sundes rapport fra fangeleir Lundgård og Justnes 1.6.1945

Utdrag av rapport, oversendt av Martinus Hauglid i Nordland fylkeskommune.

- 4 -

Ad: Ex-fangeleiren på Balstad.

Leiren ligger like ved Balstad på ~~Kastavagöy~~ ^{Kastavagöy}. HS har vaktholdet. Her er forlagt 52 mann, alle russere.

De er forlagt i sjömannshjemmet på stedet. Huset er meget bra. Her er god plass. Alle har senger med halmmadrass og 2 ulltepper.

Kjøkkenet er velutstyrt og bra. Godt lagerrom for mat.

Forpleiningen er etter G-satsen, de har mat til 10. juni.

Drikkevann er innlagt fra stedet vannett, og er tilfredsstillende. Klær er som vanlig 1 sett yttertøy, 1 frakk, og 2 sett undertøy. Enkelte har også 1 sett arbeidsklær. Klærne er slitt. Alle har 1 par sko, enkelte 2 par.

Vaskerom er der og det benyttes til morgenvask, bad og kläsvask. De bader som regel 1 gang ukentlig, og skifter da undertøy.

Latrinene er bra, 3 huller.

Ikke lus.

Sunnhetstilstand er bra.

Ingen spesielle sykdomme eller epidemier.

Her er ingen russisk läge. Distriktslägen må event. tilse leiren. Sykehuspasienter kann innlegges på sykehuset i Gravdal.

Her er ingen som har tydelige sympt. på underernäring.

Konklusjon: Leiren er meget bra. Russerne liker seg godt her. HS har tatt seg av anskaffelse av event. manglende ting - klär o.l.

På ~~Kastavagöy~~ ^{Kastavagöy} ligger 2 leire ved siden av hverandre, Lundgård med 35 mann og Justnes med 60 mann.

Ad: Ex-fangeleiren på Lundgård -Ramberg.

Denne leir ligger ca. 5 km. fra stoppested~~e~~ Skjelfjord. HS har overtatt vaktholdet.

Her er 85 mann -alle russiske.

De er forlagt i et fjös, og har meget slette forlegningsforhold. I fjöset bor 42 mann og i stallen er 12. De bor meget tett og ligger på brisker, hvor de har halmmadrass og 3 ulltepper.

Der er to finertelt hvor 13 mann er forlagt i hvert.

Kjøkkenet er lite, og der er ikke anledning for steking.

Der er en koker stor nok for alle - 300 liters.

Forpleiningen er etter G-satsen og russerne var vel fornøyet med dette - unntatt at de mente de hadde fått for lite poteter.

Drikkevann er godt.

Klär har de som på de fleste andre leirer - 1 sett yttertøy, 1 frakk og to sett undertøy. Skotøyet er meget bra.

De har tilfredsstillende vaskerom hvor de kann vaske klär og bade. 1 bad ukentl. med skifte av undertøy.

Latrinene har 2 hull, og er meget utilfredsstillende. Den er i selve fjöset, og ekskrementene faller ned i kjelleren og siver dels ut langs gulvet, så der er meget stank.

Ingen lus.

Bra ernäringstilstand, ingen særlig underernärte.

Der er sykestue for 4. En sykevokter steller med denne, og behandler mindre skader og sår. Ellers går de til tysk läge og innlegges på det tyske lasarett. När tyskerne reiser bör distriktslägen ha ~~tilsyn~~ lägetilsyn med leiren. Noe lägeutstyr skulde skaffes av tyskerne.

Konklusjon: Forpleining og klär er bra, men de bör flytte inn i brakker när tyskerne reiser. Forlegningen i nuværende tilstand er helt utilfredsstillende.

- 5 -

På Lundgård er felles matforråd for begge leirer på Vestvågøy.

Ad: Ex-fangeleiren på Justnes.

Denne leir ligger ~~XXXX~~ ca. 2 km. fra den forrige leir på ~~Rakke~~øy.

Her er forlagt 60 russere.

De er forlagt i 4 finertelt- 15 mann i hvert.

Dessuten har de et lite kjøkken hvor de kann koke kaffe o.l. Middagsmat hentes ferdigkokt i leiren på Lundgård. Her hentes all mat daglig.

I finerteltene er der tregulv. Alle har madrasser og 3 ulltepper. Forpleining, klær o.l er som for leiren på Lundgård. Justnesleiren er nærmest som et anneks under denne. All vask av klær sendes til Lundgård, likeledes bades her.

Alle har kokekar og skje

På Lundgård har de skredder og skomaker som ordner klær og sko for begge leirer. Disse håndverkere har imidlertid svært lite både av verktøy og materialer.

Disse to leirer har nu felles sjef, og det er meningen etter oplysn. av HS- at begge disse leirer slås sammen til en og forlegges i brakke når tyskerne reiser.

På Justnes er dårlig drikkevann, så dette ma kokes.

Ved til fyring har de til begge leirer.

Ikke påvist lus i nogen av leirene.

Ved samtlige forlegninger klager de over at de ikke har strømper. Tyskerne kann ang. ikke skaffe. Dessuten ønsker mange tannbørste og tannkrem. Såpe og vaskemidler er det for lite i alle forlegninger. Videre ønsker de om mulig fotball, håndball o.l. til fritidsfidsfordriv.

Leirene Lundgård og Justnes bør flytte sammen i en felles leir i brakker som forlates av tyskerne, hvis ikke leir kann skaffes på et mer sentraltliggende sted.

Blac Lunde

Dr. O.A. Sunde,
gruppehygieniker.

Vedrussunders

Kamille 9/6-45

Linn Lunde
ansattslige